

Jovan SEKELJ and Dragoljub DIVLJANOVIĆ

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

THE VETERINARY REGULATIONS IN CONNECTION TO THE IMPORT OF MEAT IN AUSTRIA AND HUNGARY FROM CRNA GORA DURING 1912 AND 1913

The authors described and discussed the veterinary regulations which were used in connection to the import of meat from Crna Gora to Austria and Hungary during 1912 and 1913.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)

Original scientific paper
UDC 615.5/8-1"18"

Mihailo F. PROTIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

PESNIK ALEKSA ŠANTIĆ NA OPERACIJSKOM STOLU 1921. GODINE. ODLOMAK IZ NEOBJAVLJENE STUDIJE O PESNIKU

Poznato je da su neki naši književnici i pesnici najčešće bolovali i umirali vrlo mladi od tuberkuloze. Njihovom smrću se i završavalo njihovo stvaralaštvo, u vreme kada je trebalo očekivati njihov dalji uspon i nove domete. To je bilo suprotno u Francuskoj, gde su oni doživljavali duži život pa čak i duboku starost, pružajući znatno više od onoga što su dali u mladosti. Ovo se posebno odnosi na pesnike, čijom smo ranom smrću bili lišeni njihovog daljeg rada i uspeha. Tako je njihova smrt značila prekid njihovog pisanja i još većih njihovih prilaganja našoj kulturi, koja je tako bivala uskraćena vrednostima koje možemo samo naslućivati.

Naš poznati pesnik Aleksa Šantić nije umro mlad, ali nije ni doživeo duboku starost. On nije imao nesrećnu sudbinu naših velikih pesnika Petra Petrovića-Njegoša, Branka Radičevića, i drugih, umrlih mladih od tuberkuloze, i nije bolovao od ove za ono vreme opake bolesti, ali je i njemu bolest skratila život i pisanje.

Pišem o bolesti Šantićevoj, o kojoj se malo zna, a o kojoj sam, kao i operaciji koja je nad njim izvršena, prikupio podatke boraveći i radeći u Sarajevu, kao hirur, na Hirurškoj klinici Medicinskog fakulteta.

Nažalost, u arhivi bivše Državne bolnice u Sarajevu, i arhivi njenog Hirurškog odeljenja, nisam našao nikakvih dokumenata o bolesti i operaciji Šantićevoj. Mnoge naše arhive su, kako znamo, pored ratnih nevolja, uništene našom nebrigom i neznanjem, pa tako i ova.

Podatke za moj rad sam prikupio uzimajući u obzir izjave Šantićevog operatora prim. dr Milivoja Kostića, kasnijeg profesora Hirurgije Medicinskog fakulteta u Beogradu i šefa I hirurške klinike, i njegovih saradnika u to vreme u Sarajevskoj Državnoj bolnici, u Hirurškom odeljenju, dr Feodora Lukača, kasnijeg profesora Hirurgije Medicinskog fakulteta u Sarajevu i upravnika Hirurške klinike, prim. dr Save Salatića, prim. dr Aleksandra Babića i prim. dr Milana Bilića.

Oni su svi bili i Šantićevi prijatelji.

Sem toga, podatke sam dobio i od književnog kritičara i književnika Pere Slijepčevića, i vajarke Ive Despić, koji su takođe bili Šantićevi prijatelji.

Tako sam došao do podataka o Šantićevoj ozbiljnoj bolesti, kao i o teškoj operaciji koja je nad njim izvršena, praćenoj intraoperacijskom komplikacijom. Operacija je uspešno završena, zahvaljujući izvanrednoj

hirurškoj tehnici operatora prim. dr Kostića, i trudu njegovih asistenata za vreme operacije. Okolnosti su bile takve, da se operacija mogla izvršiti i smrtno.

Sakupljeni podaci su mi poslužili da u opštim i osnovnim crtama rekonstruišem tok bolesti i izvršenu operaciju nad Šantićem.

Šantić je došao u Hirurško odeljenje Državne bolnice u Sarajevu u februaru 1921. god. Prilikom dolaska, iako je oko sebe imao lekare prijatelje, bio je uzbuđen i uznemiren u toj meri, da se može reći da njegovo duševno stanje nije odgovaralo normalni. Bio je to umoran, deprimiran i iscrpljen bolesnik, koji sumnja u težinu svoje bolesti. Žalio se na bolove u predelu slabinskog predela s desne strane, koji su bili dosta jaki, ali ga je još više bila uplašila činjenica da su bolovi bili praćeni mokrenjem, a mokraća je bila krvava.

Čim je bio primljen, počela su ispitivanja u cilju postavljanja dijagnoze. U to vreme su pomoćna dijagnostična sredstva lekara bila znatno skromnija nego danas. Osnova postavljanja dijagnoze je bila u pomnom uzimanju anamnezničkih podataka, brižljivom pregledu, i pravilnom rezonovanju na osnovu podataka o toku bolesti i pratećim pojavama.

Uzevši sve u obzir što se moglo saznati o bolesti i simptomima, prim. dr Kostić je bio odlučio da Šantiću predloži operacijski zahvat na desnom bubregu, predpostavljajući da je reč o tumoru bubrega, ali da ni kalkuloza nije isključena. Stanje u kome se Šantić nalazio nije dozvoljavalo konzervativsko lečenje ni čekanje, niti odlaganje operacijskog zahvata.

Iznenadujuće je bilo što se Šantić brzo odlučio da se podvrgne operaciji. Svakako da je tome doprinelo njegovo poverenje u iskustvo prim. dr Kostića, koji je uživao ugled hirurga vanrednih sposobnosti, ali i što je on bio, kao i drugi lekari oko njega, njegov prijatelj.

Verujemo da je Šantićevoj odluci, i njegovom buđenju vere u pobedu nad bolešću s mogućnošću izlečenja, znatno doprineo da se ne koleba, sledeći događaj.

Prim. dr Kostić je, savetujući mu operaciju, delovao na Šantića neposredno ga hrabreći, čime ga je bio oslobodio od velikog straha, sa kojim je Šantić došao u bolnicu. Sem toga, objašnjavajući Šantiću bolest i tok predviđene operacije, prim. dr Kostić se potrudio i da Šantiću to očevidno pokaže. Prim. dr Kostić je bio poznat kao dobar kozer, ali i kao spretan objašnjač. Kao odličan poznavalac anatomije, i kao vrstan crtač, on je iz svoje kancelarije doneo u Šantićevu sobu hartije i olovke u boji. U toku ubeđivanja u opravdanost operacijskog zahvata, prim. dr Kostić je Šantiću (ne znamo da li je Šantić to tražio, ili je to bila lična inicijativa prim. dr Kostića) veoma reljefno crtao anatomsko stanje i promene koje je bolest izazvala na bubregu. Potom mu je nacrtao i tok same operacije, objašnjavajući Šantiću dalji mogući ishod bolesti i tok lečenja. U toku tog razgovora i crtanja, prim. dr Kostić je veoma očigledno, ali i veoma ubedljivo, Šantiću objasnio sve oko operacije, pa čak i ev. komplikacije.

Probuđene vere u uspeh operacijskog lečenja, upoznat sa bolešću i njenim stepenom, Šantić je prihvatio operaciju bez oklevanja.

Pipajući tumor u oblasti desnog bubrega veličine pesnice, koji je bio nepokretan, ali bolan na pritisak, prim. dr Kostić je, zajedno sa svojim saradnicima koje smo naveli, odlučio da Šantića operiše.

Ukazujemo na ovaj postupak hirurga s bolesnikom, kao primer kako je to potrebno i neophodno činiti uvek. Takav postupak je učinio da se Šantić brzo odlučio da bude operisan, da je na operaciju otišao miran i uveren u uspeh operacije koju su predložili njegovi lekari.

Operacija je izvedena u opštoj anesteziji, primenom Šimelbušove maske, uz upotrebu etera kao anestetika.

Posle učinjenog reza u desnom slabinskom predelu, prim. dr Kostić je došao do desnog bubrega — tumora veličine pesnice, jako sraslog za okolinu i trbušnu opnu. Zbog ovakvog stanja, morao se bubreg veoma pažljivo preparirati, s pažnjom na sve u okolini, a posebno na velike krvne sudove. Tumor je bio zahvatio veliki deo bubrega protežući se prema kičmenom stubu.

U toku rada, kojom se prilikom ponovo pokazala rutina i sposobnost hirurga, prilikom preparisanja bubrega koji je bio tumorski promenjen, došlo je do povrede kaudalne vene kave. Nastalo je odmah veliko krvavljenje, i ubrzo je celo operacijsko polje bilo puno krvi. To je prilika da hirurg „izgubi glavu”. Međutim, to prim. dr Kostića nije zbunilo ni omelo u realizovanju daljeg postupka. Asistentu dr Lukaču je naredio da prstima obe ruke pritisne i odvodni i dovodni deo povređene vene, da se tako zaustavi obilno krvavljenje. Prema saopštenju koje mi je dao prof. dr Kostić, dužina povrede je bila 8—9 cm. On je tankom iglom s tankom svilom produžnim šavom ušio povredu. Zatim je operacija nastavljena, i ceo desni bubreg s tumorom bez teškoća uklonjen.

Sem tumorskih promena, očigledno je bilo i postojanje kalkulusne pijelonefroze, prema opisivanju operacijskog preparata od strane prim. dr Kostića. Tumorski izmenjen bubreg je imao izgled malignog tumora vrste hipernefroma. Prof. dr Lukač se seća da je tumor poslat radi histopatološkog pregleda Patološkom institutu Medicinskog fakulteta u Zagrebu.

Podvig ušivanja važnog i velikog krvnog suda kao što je kaudalna vena kava, u dramatičnom momentu povrede i velikog pratećeg krvavljenja, je bio uspešno izveden od operatora uz pomoć asistenata. Ovaj postupak ne treba da bude zaboravljen, jer je za ono vreme predstavljao zaista veliki uspeh. I danas, kada dođe do povrede vene kave, i pored posebnog instrumentarijuma i nove tehnike, postoji opasnost da se rascep ne ušije i da usled iskrvavljenosti dođe do smrtnog završetka operacije.

Treba potsetiti da je usavršavanju tehnike šivenja krvnih sudova, koju je tada primenio prim. dr Kostić, doprineo njegov prethodni eksperimentni rad. On je u to vreme sa svojim saradnicima vršio resekciju trbušne aorte u pasa, i nastali defekt premošćavao odgovarajućim segmentom susedne vene kave. Ove svoje eksperimente je objavio u Bečkom medicinskom časopisu „Wiener klinische Wochenschrift“-u. Ispitivanje mikroskopom je pokazalo da je histološka građa transplantata bila uglavnom održana. Pozitivan nalaz je utvrđen u pet preživelih pasa od sedam operisanih. U svih preparata je utvrđeno jače zadebljanje adventicije usled proliferisanja vezivnog tkiva. No, pre svega, znatno povećanje elasti-

stičnih elemenata ispod intime krvnog suda, treba smatrati rezultatom tendencije transplantata da se prilagodi novom, nesravnjeno većem arterijskom pritisku krvi.

Ako uzmemo u obzir i eksperimentne radove prim. dr Kostića, i ono što je učinio pri operaciji Santića — ušivanje povređenog krvnog suda velikog kalibra, možemo prof. dr Kostića smatrati prvim jugoslovenskim hirurgom, koji se još tada, kada je hirurgija krvnih sudova još bila u povoju, radio ovu vrstu danas moderne grane hirurgije.

Posle operacije, prema sećanju prim. dr Salatića, buđenje Santića je trajalo oko 20 min. Još nedovoljno došao k svesti, Santić je nešto recitovao, a prim. dr Salatić se seća stihova

„Ne sterte mi dugo ni široko,
jer vam dugo poživeti neću”...

Ovo govorenje stihova čak i u stanju nedovoljne probuđenosti od narkoze, ukazuje na duboko ukorenjenu pesničku svest i stanje Santića. Stihovi su bili u duhu narodnog pesništva, na osnovu čijeg je poznavanja Santić pevao svoje pesme.

Soba u kojoj je ležao posle operacije Santić bila je sa jednim krevetom, prozračna i svetla. Posle operacije u nju je Santić dovezen skoro budan, priseban i vitalan, pa je posle kratkog vremena razgovarao sa sestrom koja je bila određena da ga pazi i neguje. Lekari su ga po nekoliko puta dnevno obilazili ukazujući mu naročitu pažnju i negu. Dr Salatić mi je pričao da je to činio redovno pre i posle podne. Jednoga dana nije došao u određeno vreme, Santić mu je poslao po bolničaru pisamce pisano olovkom u kome mu je pored ostalog, pisao u stihovima

„Što mi nema mog doktora Save,
velik mu je burulet u glavi...”

Pesnikovoj želji je dr Salatić naravno odmah udovoljio i obišao ga.

Za vreme bolovanja u bolnici Santića su često posećivali mnogobrojni javni radnici i ugledne ličnosti, njegovi prijatelji i poštovalaoci. Ali dve posete, koje su učinjene u ono vreme kada se on oporavljao, imale su naročitu važnost za njega.

Prva od tih posetioca bila je vajarka Iva Despić. Ona mi je pričala da Santića nije dobro poznavala do tada, ali ga je kao pesnika mnogo volela i cenila. Zato je odlučila da ga obiđe i, ako joj uspe, da realizuje svoju nameru. Ta njena namera je bila pravljenje Santićeve plakete. Prilikom dolaska u sobu našla je Santića kako sedi u krevetu i piše pesme. Njena pojava ga je otrgla od njegovih stvaralačkih snova i obradovala. Posle dugog i srdačnog razgovora ona se bojažljivo obratila Santiću željom da mu napravi plaketu. Pesnik je odmahnuo rukom i rekao: „Za to ima vremena”, pa malo zastao, a onda dodao: „Ali s obzirom da mi Vi to tražite, kao kavaljer i poznanik, dozvoliću Vam, ako Vam to pravi zadovoljstvo”.

Plaketu je vajarka Despić radila za vreme tri posete i kada je završila plaketu u grubim crtama pokazala je Santiću, kome se mnogo svidela. „U toku rada na plaketi”, pričala mi je kasnije vajarka Despić, „često sam sa Satićem razgovarala o njegovim pesmama koje sam mnogo

volela. Pored toga razgovarali smo o slikarstvu i kiparstvu.” Vajarka je bila iznenađena koliko je Santić pokazivao znanja iz tih oblasti stvaralaštva. Kad je vajarka plaketu završila, kao uzvrat za njen rad Santić je obećao da će joj posvetiti jednu svoju pesmu. „Kad sam pošla”, pričala je vajarka, „otpratio me je do glavne kapije bolnice, oslanjajući se na štap, i tom prilikom mi je usput recitovao neke stihove, kojih se više nešćam”.

Plaketu izradenu u plastelinu vajarka je poslala na odliv u Firencu. U promeru je 14,5 cm. Kada je plaketu dobila u odlivku, Despićka ga je poklonila Santiću iste godine prilikom posete u Mostaru. Tada joj je on rekao da joj je posvetio pesmu „More”. (Pesma je štampana sa posvetom vajarki Ivi Despić u „Srpskom književnom glasniku”, 1923. god. u knj. V, 62, 1, na str. 22—23.)

Pored lika Santića na plaketi u profilu s leve strane s pogledom i veoma ozbiljnim izrazom lica vajarka je unaokolo ispisala ove reči: „Aleksa Santić, pesnik, prošlih patnja i budućih nada 1921. III”, s potpisom u malom pravougaoniku „Iva”.

Slika br. 1. Plaketa koju je izradila u bolnici vajarka Iva Despić.

Interesantno je pismo koje je Aleksa Santić pisao vajarki Despić, a koga sam dobio od nje sa odobrenjem da mogu da objavim, koje glasi:

„Draga gospodo,

Vaše cenjeno pismo primio sam pre dva dana i evo da vam odmah odgovorim.

Vi ste mi učinili jedno retko zadovoljstvo naslovom vašeg pisma jer mesto obligatnih reči, zamenili ste sa iskrenim prijateljskim govorom.

Time ste mi dali uverenje: da naše poznanstvo nije bilo trenutno, nego da je ostavilo u našim dušama svetlost, iskrenost prijateljstva. Pre nego sam imao sreću

da Vas lično upoznam, ja sam znao za vaše plemenito i humano srce i dušu jer su mi o tom pričali moji prijatelji koji su bili u Zagrebu kada ste Vi naše mučenike i progonjene narodne borce obilazili po tamnicama i donosili im utehe u njihovim stradanjima. Na taj način Vi ste unapred stekli moje poštovanje i prijateljstvo, pa po tome možete suditi koliko mi je ugodno bilo da Vas lično upoznam.

Posvetom svoje skromne pesme „More“, u Srp. knj. glas. hteo sam Vam zahvaliti na svemu tome kao i na Vašoj reljefnoj slici koju ste mi darivali, a u isto vreme hteo sam da ispunim i svoje obećanje.

Kako bi se radovao da sam i ja tamo i da u prijateljskom razgovoru provedem s Vama nekoliko časova. Sada bih mogao možda više razgovarati, nego onih dana kada sam nemoćan i iznuren čamio u Sarajevskoj bolnici, jer sam se prilično okrepio pa je telo vedrije i riječ toplija.

Na Vašem iskrenom i lepom sudu o mojim književničkim sposobnostima najtoplije Vam zahvaljujem. Takvo priznanje čoveku daje poleta da ponovo zaroni dušom u kristalne dubine mora i ulovi još koju nimfu s lotosom u kosi.

Želim da na lepom Jadranu potpuno ozdravite i da Vam on produži novu volju za stvaranjem novih Vaših radova o kojima Vi i suviše skromno mislite.

Mnoge i srdačne pozdrave šalje Vam Vaš odani prijatelj

Aleksa Šantić.”

Druga, isto tako interesantna poseta Šantiću je bila poznatog našeg kritičara, eseiste i književnika Pere Slijepčevića. O toj poseti i susretu sa Šantićem napisao je on članak štampan u sarajevskom listu „Narod“ br. 13 26. III 1921. god. pod naslovom „Jedna poseta Koševu“. U ovom članku Slijepčević opširno govori o ovoj bolnici kao izvanrednoj zdravstvenoj ustanovi i o njenoj velikoj funkciji, napominjući kako se bolnici poklanja malo pažnje od države, a vrlo mnogo od strane lekara i pomoćnog osoblja. Ali, ono što je za nas važno, jeste ono što on govori o susretu njega kao kritičara i Šantića kao pesnika, o susretu njih dvojice starih poznanika i prijatelja i zemljaka. Slijepčević navodi da je prilikom ulaska kroz bolničku kapiju ugledao pesnika kako se polagano šetao oslanjajući se na štap. Posle pozdrava Šantić mu je rekao: „Ja sam sretan i radostan što nisam otišao u velike gradove evropske, stranim učenjacima da me leče, i što sam se poverio našim ljudima. Budite uvereni da nisu zaostali iza stranih! Ja ću im ostati večitio blagodaran za onu pažnju i ljubaznost kojom oni zaodevaju svoju stručnu spremu“. Dalje je nastavio Šantić: „Ovde sam video jednu stvar, sve stoji na ličnom pregalaštvu i trudu. Gde ima ljudi ima i reda, gde ima skromnosti ima i uspeha. A gde se očekuje red odozgo, od države, tu ga, barem kod nas, nema“. „Država je“, piše Slijepčević, „ostavila ovu bolnicu lanjske godine dotle da su joj mlekari hteli otkazati mleko i mesari meso, dok ne isplati dugove...“ Zatim su prijatelji govorili o književnim časopisima i o mladim pesnicima, kritikujući neke njihove pesme. Slijepčević je pomenuti članak potpisao sa inicijalima R.O., Rade Oblak, njegovim pseudonimom.

Na ovoj članak mi je skrenuo pažnju prof. dr Nedo Zec, neuropsihijatar, koji je o pesniku imao mnogo raznih podataka. U „Narodu“ od 26. III 1921. god. ispod članka Slijepčevića nalazi se pri dnu zahvalnica koju je uputio Šantić prim. dr Milivoju H. Kostiću u Sarajevu:

„Smatram dužnost da Vama i Vašim cenjenim drugovima, gospodi Dr-u Aci Babiću, primarijusu, Dr-u Savi Salatiću, primarijusu, Dr-u F. Lukaču, asistentu, kao i ostaloj gospodi i lekarima i ovim putem najsrdačnije zahvalim na brižnom zauzimanju, koje ste mi poklanjali za vreme moga lečenja u Državnoj bolnici. Time ste me spasili od očigledne smrti. Polazeći kući s najvećim uspomenama na sve vas, ja vas molim da verujete u moju trajnu odanost i poštovanje.

Sarajevo, Drž. bolnica, 26. III 1921.

Aleksa Šantić.”

Za vreme boravka Šantića i oporavka posle operacije pesnik je pravio skice nekih pesama, ali i pored nastojanja njegovih prijatelja — lekara da nešto bliže doznaju o tom njegovom radu, da vide šta je i o kojim je pesmama reč, on je brižljivo i ljubomorno čuvao sve rukopise i nije nikom dozvoljavao da se upozna s njima. Pravljenje skica za pesme i zahvalnica u vidu pisma koju je uputio preko „Naroda“, prim. dr Kostiću i ostalim lekarima koji su ga operisali, jasno govori o njegovom duhovnom stanju, njegovim moralnim kvalitetima i veri u život i rad na poeziji odmah i neposredno iza teške operacije.

Napustivši bolnicu Šantić je otišao u svoj Mostar, gde je nastavio svoj stvaralački rad.

U to vreme za šefa Hirurškog odeljenja Bolnice u Mostaru bio je postavljen dr Lukač. On se kao intimni prijatelj Šantićev često sastajao sa njim. Šantić se tada dobro osećao, nije se žalio na bolove, niti ima ikakve poremećaje sa urogenitalnim traktom. Jednoga dana 1924. god., prof. dr Lukač mi je pričao, ne sećajući se tačno kojeg meseca i dana, prilikom posete Šantiću, on se žalio da gubi pamćenje svežih događaja. Tada je dr Lukač primetio u razgovoru s pesnikom da on ima teškoće sa elementarnim računskim radnjama i da nije znao da množi.

Šantić je posle operacije bio u Mostaru pun volje za život i rad. Bio je u punom stvaralačkom elanu.

Umro je tri godine posle operacije, ali ne od posledica operacije i malignog tumora bubrega, nego od sasvim druge bolesti.

Kako se vidi bolest Šantića je vrlo interesantna za nas koliko s medicinskog stanovišta u to vreme, toliko i podatak da se upotpuni život jednog istaknutog pesnika u našoj literaturi koji je oduševljavao i još uvek oduševljava svoje čitaoce.

Ovo izlaganje, osnovano na usmenim ili pismenim kazivanjima učesnika u operaciji Alekse Šantića, ovako kratko i sumarno prikazano, priznajem da ima svakako dosta nedostataka, koje bi trebalo dopuniti daljim istraživanjima. Njim se javlja i jedan važan problem vrlo interesantan za istoriju naše medicine i istoriju naše književnosti. On se sastoji u tome što bi se trebalo pozabaviti, proučiti i izneti na svetlost bolesti od kojih su patili naši književnici, jer se zna da su one bile primaran uzrok, što oni nisu mogli u punijoj meri da delaju i doprinose. Koliko mi je poznato, ovakvih radova mi nemamo mnogo. Lekari su pozvani više nego drugi da ovu stranu života naših književnika osvetle i time daju prilog izučavanju naše kulturne istorije. Nesumnjivo je da bi takav rad bio od izvanrednog interesa i značaja, koji bi bacio svetlost na mnoge nepoznate strane naše literature i objasnio neke pojave u duhovnom stvaralaštvu u nas.

LITERATURA:

¹ Može se dobiti od pisca.

Mihailo F. PROTIĆ

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

ALEKSA ŠANTIĆ, POET, ON THE OPERATION TABLE IN HOSPITAL 1921.
A FRAGMENT FROM AN UNPUBLISHED STUDY

The Author are described in the present paper the life of Aleksa Šantić, poet, in the operation table in hospital 1921. The Author present a fragment from an unpublished study.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)

Original scientific paper
UDC 614.2"+"

Alfred NICK

Znanstveno društvo za povijest zdravstvene kulture
Hrvatske, Zagreb

ZDRAVSTVENE PRILIKE I ZDRAVSTVENE USTANOVE
U PODGORICI (TITOGRAU) PRIJE 50 GODINA*

S obzirom, da je od mog dolaska u Podgoricu (današnji Titograd) proteklo pola stoljeća, mislim da će biti interesantno prisjetiti se tadašnjeg zdravstvenog stanja stanovništva i najvažnijih problema zdravstvene službe u tom dijelu Crne Gore te sačuvati ta sjećanja za budućnost.

U godinama poslije Prvog svjetskog rata naglo raste značaj Podgorice u političkom, kulturnom i privrednom životu Crne Gore. U to doba padaju i početci njene *suvremene urbanizacije*, a uporedo s tim iskrsavaju komunalno-higijenski i opće-medicinski problemi, sa kojima se je uspješno konfrontirala zdravstvena služba koja se je tada počela brzo razvijati.

Podgorica je tada već bila najveći grad Crne Gore iako je bilo prošlo jedva pola stoljeća odkako je oslobođena od Turaka (1879). Ma da je glavnim gradom i administrativnim sjedištem Crne Gore ostalo Cetinje, Podgorica je od njega preuzela primat ne samo kao najživlji privredni centar, nego i kao sjedište niza važnih državnih i privrednih institucija, većeg broja škola i vojnih jedinica, a pogotovo kao grad, čije je stanovništvo i naročito omladina bilo daleko naprednije i revolucionarnije u političkom pogledu. I po broju stanovnika Podgorica je sa svojih 11 000 nadmašila Cetinje, koje nije imalo više od 8 000 žitelja.

Nagli priliv seoskog stanovništva, činovnika i poslovnih ljudi zahtijevao je živu građevnu djelatnost, te se je Podgorica brzo razvijala prema sjeveru. Riječicom Ribnicom grad je bio podijeljen na patrijarhalnu Staru Varoš i moderniju Novu Varoš. U Staroj Varoši uličice su bile krivudave i uske, a kuće — mahom prizemnice — većinom ograđene kamenim zidovima onako, kako je to bilo još za osmanlijske vladavine, ma da je znatan dio muslimanskog stanovništva bio odselio, a namjesto njega tu su se nastanili Crnogorci. Od javnih građevina u Staroj Varoši nalazio se je stari Kazneni zavod, koji je bio centralna kazniona za cijelu Crnu Goru. U blizini mosta preko Ribnice nalazila se je skromna rimokatolička crkva, a na samoj ivici Stare Varoši sagrađena je mala polazna stanica uskotračne željeznice Podgorica — Stari Bar.

* Saopšteno na 28. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslaviju u Herceg Novom 5-7. X 1978. god.